
HET MOLENKANAAL EN DE LEEKSTER VERLAATMOLENS 1806-1877

door G. Hadders

De Watermuldersweg en de Driemolenhof als straatnamen en het Molenkanaal als een doodgewone sloot, die door het dorp Leek loopt, zijn de enige overblijfselen van een uniek stukje molengeschiedenis in het Zuidelijk Westerkwartier. Daar werd in het begin van de 19^e eeuw een apart kanaal(tje) gegraven, waaraan een molengang van drie hoog de problemen op waterstaatkundig gebied op moest lossen.

Om aan te geven wat die problemen waren, moeten we even terug in de geschiedenis. Wigbold van Ewsum had in het begin van de 16^e eeuw zijn oog laten vallen op de hoogveengebieden in Vredewold. Nadat hij hier Nienoord had laten bouwen, werd het Leekster Hoofddiep gegraven omstreeks 1559 met een tweeledig doel. In de eerste plaats voor de afwatering uit de hoogveenmoerassen naar het veel lager gelegen Leekstermeer en in de tweede plaats voor de afvoer van de turf per schip. Oorspronkelijk telde het Hoofddiep meer dan 10 sluizen vanwege het enorme

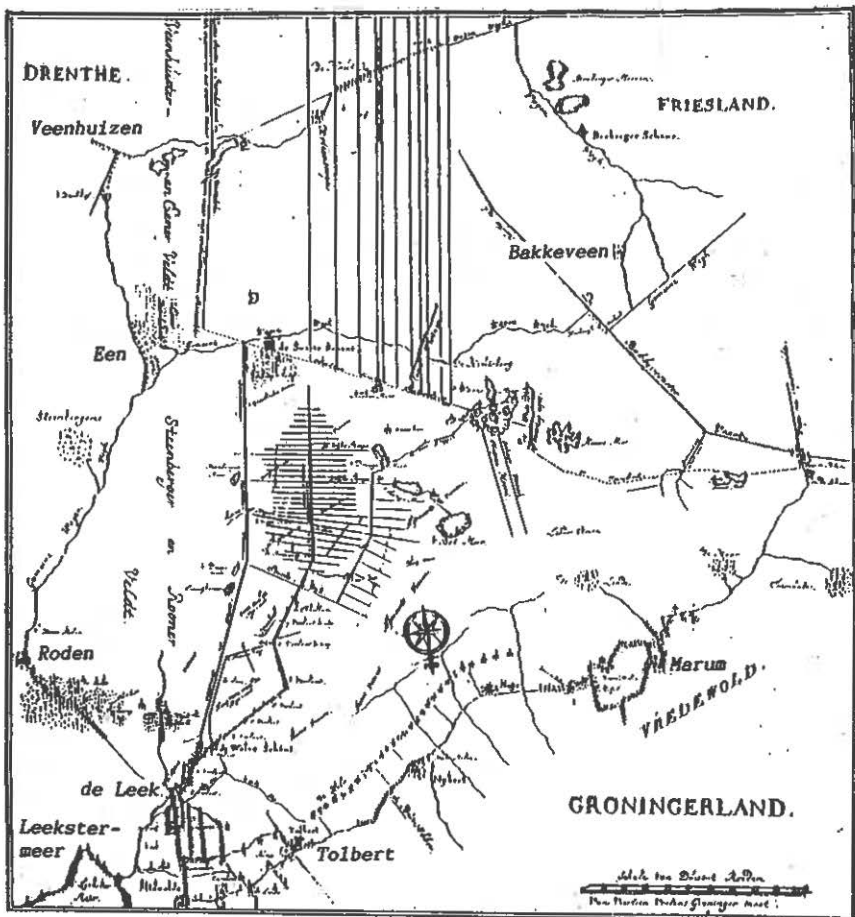
hoogteverschil tussen de hoogveengebieden bij het latere Zevenhuizen en het Leekstermeer. In 1590 werd het sluisenaantal teruggebracht tot 9 en in 1784 bleven er nog drie over, n.l.: het Onderste Verlaat in het dorp Leek, het Middelste en Bovenste Verlaat te Diepswal.

De vervening ging door en dus ook de scheepvaart. Al vrij snel kwamen er klachten over watergebrek in de kanalen boven het Bovenste Verlaat. Er moest derhalve iets gebeuren, want anders zou het met de vervening en de daaraan

gekoppelde "welvaart" afgelopen zijn. Twee veenbazen in dienst van de Heer van Nienoord, dat was in die tijd Haro Caspar van Inn- en Kniphuizen en hij had als eigenaar natuurlijk alle belang bij een vlotte scheepvaartverbinding tussen het veengebied en Leek, schreven in 1803 een soort rapport, waarin t.a.v. het probleem van het gebrek van

vroeger uitvoerig werd beschreven. Er was zelfs een tijd dat men eerder last had van het water dan gebrek eraan.

Een mogelijkheid was dan ook het opsparen van het water in de meren boven Zevenhuizen, te weten: het Drogemeer, het Wasemeer, het Langemeer en het Bolmeer. In tijden van schaarste kon

Op dit kaartje ligt het zuiden boven. Getekend vlak vóór 1784, want er zijn nog 9 sluisen (de 8^e en 9^e verlaat reeds weg). Geeft een goed beeld van de vervening en de ligging van de meren, waarin men in eerste instantie water op wilde sparen en dat in droge tijden te gebruiken om het peil in de kanalen te verhogen.

(Vervolg van dit artikel op pag. 17 e.v.)

men dan het water in de kanalen laten lopen, zodat er weer scheepvaart mogelijk zou zijn.

Deze mogelijkheid was volgens de auteurs van dit rapport niet zo geschikt: de meren droogden door de vervening steeds meer uit en het bedijken van het land en verdiepen van de kanalen zou te veel gaan kosten.

De enige juiste aanpak van dit probleem was volgens hen "het opbrengen van water door molens uit het Leekstermeer naar boven".

Het gebrek aan water zou door drie molens kunnen worden vergoed, die het water langs een daartoe gegraven kanaal tot boven het Bovenste Verlaat zouden kunnen brengen. De weg, waarlangs het latere Molenkanaal zou gaan, had men in een situatieschets weergegeven, evenals de hoogteverschillen en onderlinge afstanden. Ook de plaats waar de molens gebouwd konden worden, werd aangegeven.

Daarnaast gaven de schrijvende veenbazen blijk over de nodige technische kennis t.a.v. molens te beschikken. De eerste molen zou 5 voeten water op moeten malen, de beide andere $4\frac{1}{2}$ voet. Er was berekend dat molens van "70 en 80 voeten vlugh" in 12 uren 50.000 ton water op konden malen. Rekening houdend met de nodige schuttingen per dag en de verdamping van het water, kwam men tot de conclusie dat 12 uren per dag malen voldoende zou zijn om het water "op volle pegel" te houden.

De verdamping werd weer ongedaan gemaakt door "regenvlagen en wellen". Het zou zelfs 4 tot 5 weken windstil kunnen zijn, alvorens de schepen in moeilijkheden zouden geraken. En een dergelijke weertype hebben we volgens mij in dit land nog niet vaak meegeemaakt.

Ook werd er een financieel plaatje ingevuld, om maar eens de hedendaagse terminologie te gebruiken. De drie molens en het kanaal zouden f 20.000,- of misschien minder moeten gaan kosten en om dat geld binnen te krijgen, zou er een soort belasting moeten komen. Ook in die tijd werd dit middel dus al gebruikt! Belasting op turf in de vorm van molengeld.

Het rapport werd afgesloten met een vurig pleidooi voor een molengang van drie hoog, want anders was het met de beoogde welvaart in de kolonie (= Zevenhuizen) gedaan.

Waarom nu zoveel aandacht voor dit rapport? Omdat deze schriftelijke voorstelling van de gang van zaken in 1803 de werkelijkheid in 1806 uitzonderlijk dicht benaderde.

Tussen 1803 en de realisatie van molens en kanaal gebeurde er o.a. het volgende:

* De opdrachtgevers, de Heren van Nienoord, sloten in 1804 reeds een contract af met de veekopers over het betalen van molengeld.

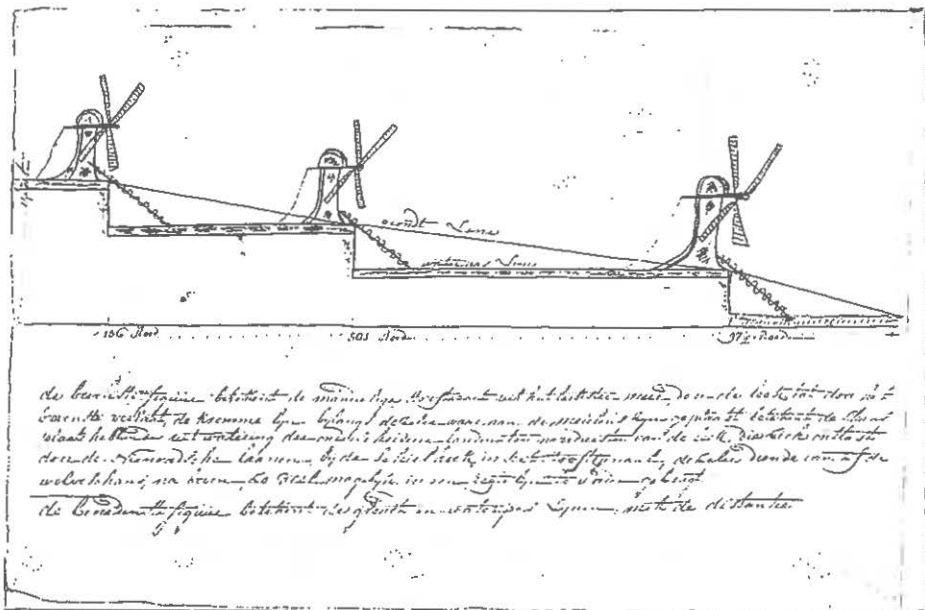
* In datzelfde jaar kreeg Haro Caspar van Inn- en Kniphuizen van zijn familie een volmacht, omdat men het volstrekt noodzakelijk vond dat het gebrek aan water tot de afvoer van turf uit de Nienoordse venen verholpen diende te worden door "het zetten van de vereischte watermolens".

* In 1806 verscheen een "Rekening van Ontvang en Uitgave wegens de Drie Capitale Watermolens en Canaal cum annexis bij de Leek".

Hierin werd een financieel overzicht gegeven van mei 1805 tot en met juni 1806. De volmacht uit 1804 had gewerkt, want verschillende Heren, allen familieleden, hadden er inmiddels voor gezorgd dat er f 20.000,- in kas zat. Zowel aan de inkomstenkant als bij de uitgaven komen de molenbouwers voor. Er moesten breuken betaald worden, hetgeen betekent dat er boetes opgelegd waren. Niet alles verliep blijkbaar, volgens de gemaakte afspraken. Uitbetaald werd er ook, en wel volgens een bestek aan:

Marten Uipkes, eerste molen f 7.830,-
Sytse H. Calkema, 2^e molen f 5.159,-
Jan Seubring, derde molen f 4.570,-

Opmerkelijk hierbij was het prijsverschil tussen de eerste en de beide andere molens, n.l. f 2.681,- en slechts f 579,- verschil tussen molen 2 en 3. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de eerste molen groter was en het water een halve voet hoger op moest vizzelen.

meren en plassen droogmaken. Met name door kapitaal en ondernemingsgeest voor de winning van vruchtbaar land ontstond "de" grote Hollandse windwatermolens. Beroemde namen zijn eraan verbonden: Jan Adriaanszoon Leeghwater en Simon Stevin.

Watermolens hebben een beperkte opvoerhoogte. Om plassen en meren droog te maken en te houden, moest men vaak het water wel 4 tot 5 meter opvoeren. Men liet dan een aantal molens in serie werken. Een molengang, in dit geval van drie hoog. Ook wel getrapte bemaling genoemd. In de provincies Noord-Holland, Friesland en Groningen verdrong de vijzel na ± 1650 langzamerhand het scheprad.

In het Westerkwartier heeft men laten zien dat je de molens net zo goed kunt gebruiken om ergens het water in te brengen i.p.v. eruit te pompen.

Op 10 mei 1807 volgde de instructie voor de molenaars. Na gereedmaking van dit voor het Noorden unieke systeem, heeft men er niet zo lang plezier van gehad. De familie Van Inn- en Kniphuizen in geen geval, want de vervening

leverde in de beginjaren voor hen zo weinig op, dat de schuldeisers hen noopten de Nienoordse venen met alles erop en eraan te verkopen. Begin 1814 werd surséance van betaling aangevraagd en in december 1815 werd een deel van het veen verkocht. De finale verkoop vond in 1862 plaats, daarover straks meer.

De molens beleefden namelijk eerst nog een hachelijk avontuur tijdens de grote veenbrand in het Westerkwartier in 1833. Het vuur naderde op 12 juni vanaf Zevenhuizen de Kromme Kolk, en men vreesde voor de dorpen Leek en Tolbert. Omstreeks de middag raakte de bovenste molen in brand. De vlammen werden geblost door een aantal meisjes van Leek, die naar Zevenhuizen wilden om te gaan kijken. Het behoud van de molen was van het grootste belang.

Was deze afgebrand, dan zou Zevenhuizen de gehele zomer van water verstoken zijn geweest, omdat de veenkanalen toen nog niet in staat waren zichzelf te voeden. De meisjes verrichtten derhalve een heldendaad.

Op 9 januari 1862 vond de publieke

veiling en verkoop aan de meestbiedende plaats van:

1. De eigendom van het Leekster- en Zevenhuister Hoofddiep;

2. De eigendom van drie kapitale watermolens, staande bij de Leek en te Diepswal ten behoeve van de Nienoordsche en Ter-Heijlsche Veenen, met de grond of de heemen, waarop dezelve zijn staande; de behuizing en heemen, der molenaren van de beide bovenste molens, de behuizing en vaste beklemming van het heem, waarop de behuizing staat door den molenaar van de benedenste molen bewoond.

"Kooper moet de molens enz. behoorlijk onderhouden, houten bruggen over de toeloop van het benedenwater tot benedenste of eerste molen, liggende in de Heereweg aan de Westkant van de Leek en de andere in de laan van het huis de Nienoord, en de gemetselde steenen pijp, gelegd in den weg bijlans het Hoofddiep over de mond van het Molenkanaal, waardoor zich het water van de bovenste watermolen in het Hoofddiep ontlast.

De koper zal verplicht zijn deze molen bestendig te doen dienen tot het groote en eenige oogmerk waartoe dezelve gebouwd zijn tot bezorging n.l. van het benooid water boven de 3^e verlaat overeenkomstig den pegel dat daaromtrent bepaald. Watermolenaars in dienst houden en belonen plus vrije woning, waaronder de Rijks-, grond- en personele belasting, behalve het mobilair en f 2,- met een halve kan olie per week."

(Een paar jaar later vroegen de molenaars om verhoging van beloning. Het verzoek werd ingewilligd in die zin, dat ze een patent kregen voor de verkoop van sterke drank in het klein).

Hoogste bieder werd Mr. Johannes Leuringh, Advokaat en Burgemeester der gemeente Leek, als mondeling gemachtigde van de Raad van genoemde gemeente, voor f 4.065,-. De vaarten, verlaten, bruggen en daarbij behorende objecten, zoals het Molenkanaal en de drie watermolens c.a. werden daardoor eigendom van de Gemeente Leek.

Doch ook deze gemeente, als nieuwe eigenaar, heeft weinig plezier van de molens gehad. Op 10 augustus 1868 brandde de middelste molen af na een blikseminslag. De beide andere molens konden daardoor niet meer gebruikt worden. Gevolg was dat ze ook niet meer onderhouden werden en tot bouwvallen vervielen.

Op 1 september 1877 kwam er definitief een eind aan de getrapte bemaling in het Westerkwartier: de molens werden op afbraak verkocht. Constructiedelen werden gebruikt in de poldermolen Koningslaagte te Zuidwolde (gemeente Bedum), een achtkante bovenkruier, gebouwd in 1878.

Aan het gebrek aan water in de kanalen boven de bovenste verlaat was al in 1871 een eind gekomen door de dam in de Jonkersvaart op te ruimen, waardoor water uit Friesland ervoor zorgde dat de scheepvaart hierdoor niet meer in de problemen kwam.

Wat dat betreft, zouden de molens toch overbodig geworden zijn.

